

LES CIUTATS VISIGODES AL NORD-EST PENINSULAR

Josep Maria Macias Solé

ICAC

En els darrers anys l'arqueologia ha anat resolent un dels principals problemes que caracteritzava el coneixement del període visigòtic: la manca de troballes. Aquest fet contrastava amb l'abundància d'informació històrica, la major part de la qual prové de l'òrbita eclesiàstica. Altres fonts també narren l'arribada del món germànic a la Península, els seus episodis bèl·lics i el procés d'obtenció del control polític després de la desaparició de l'Imperi. A més, dins l'òrbita jurídica, coneixem una realitat que reflecteix la complexitat d'aquesta transformació: els conflictes entre les elits hispanoromanes i les nouvingudes, la confrontació entre arrianisme i catolicisme, i la convivència amb el món jueu. Sortosament, avui disposem de més evidències materials del període i això es deu a una millora dels registres estratigràfics, dels estudis de materials arqueològics (preferentment els ceràmics) i del desen-

volupament de tècniques analítiques (en especial les relatives a les àrees funeràries i restes orgàniques). És una millora que s'ha produït en tot el conjunt de la Península i, per tot això, l'arqueologia demostra com la Hispània visigoda va ser un període amb personalitat pròpia, l'estudi del qual és indispensable per entendre la conformació de la societat medieval. Ara bé, costa encara quantificar la petjada demogràfica germànica en les antigues ciutats hispanoromanes, tot i que sigui indubtable.

Les ciutats del nord-est peninsular havien format part, com les urbs valencianes, de l'antiga *provincia Hispania Citerior*. No obstant això, la divisió d'aquest territori entre les províncies *Hispania Tarraconensis* i *Carthaginensis* efectuada per l'emperador Dioclecià durant la reforma de l'any 293, va trencar-ne, de forma administrativa que no efectiva, la unitat. Després, la desaparició de l'Administració romana va deixar pas al domini pragmàtic d'una nova elit religiosa, en bona part descendent d'una antiga aristocràcia hispanoromana que

< Vista general del complex episcopal d'Egara (Terrassa).
Foto de l'autor.

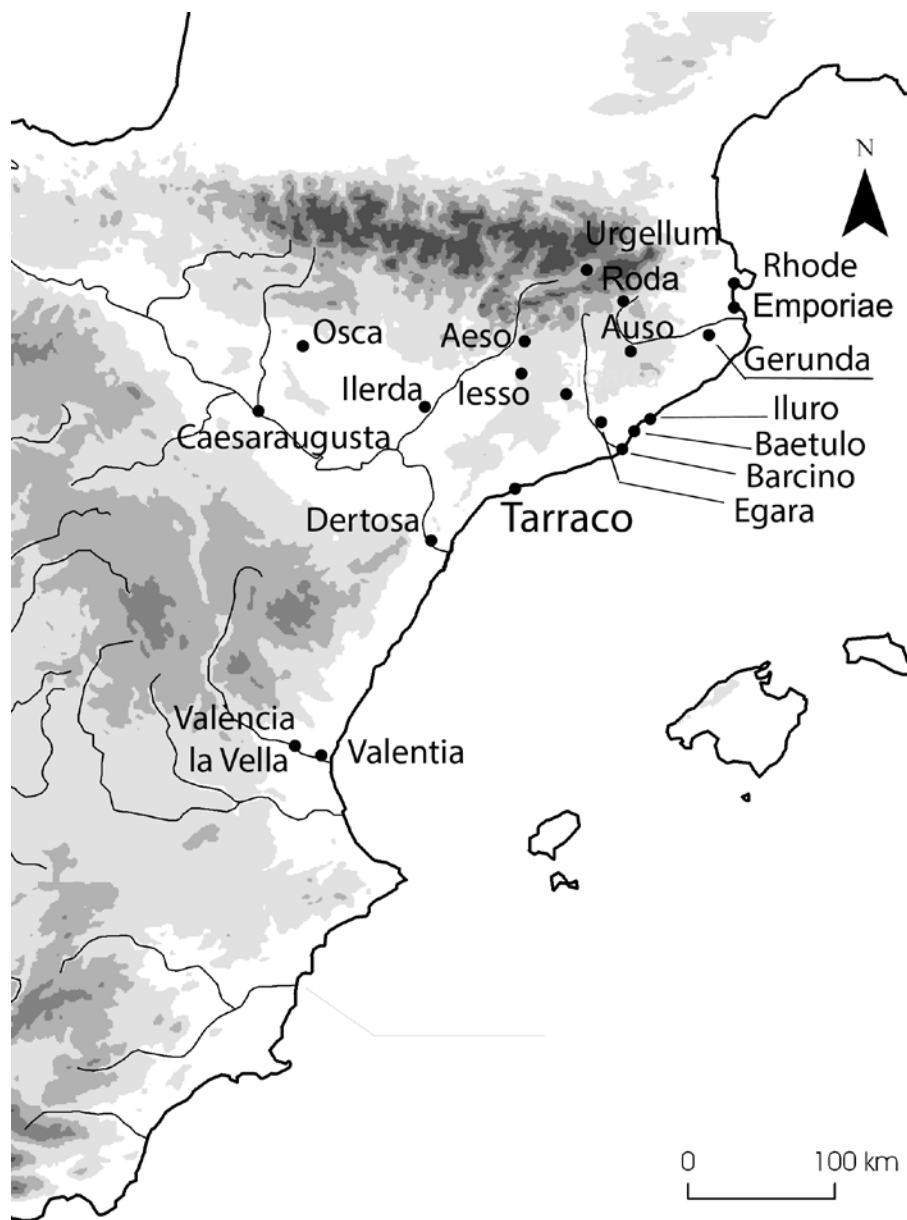
mantenia forts llaços entre les ciutats del llevant mediterrani. Només així podem entendre com el bisbe Justinià de València, el gran constructor de la seu episcopal del Túria, tenia tres germans igualment bisbes: Just, bisbe d'Urgell; Elpidi, bisbe d'Osca, i Nebridi, bisbe de Terrassa. Possiblement, aquest darrer també degué destacar per la monumentalització del gran episcopat egarenc, creat del no res dalt d'un istme. Aquest devia ser el nou referent d'una àrea de poblament dispers.

L'arqueologia cristiana mostra com el poder eclesiàstic, amb la seva escenografia i ritualitat, esdevingué el gran motor de transformació de les ciutats de l'època o, en el cas d'*Egara/Terrassa*, fins i tot del paisatge rural. La pròpia documentació eclesiàstica reconeix la realitat no urbana de Terrassa i així ho fa constar quan s'esmenta l'indret de celebració dels concilis episcopals, per exemple: *in urbem Caesaraugustanum* (592) o *Barcinonensem* (599), *in locum Egara* (614).

A l'inici del període visigòtic, les institucions eclesiàstiques van poder aixecar lliurement veritables *christiana civitates* i, una vegada desapareguts definitivament els grans edificis d'espectacles públics de la societat clàssica i tot allò relacionat amb els cultes pagans, l'expressivitat urbana girà entorn del calendari i el nou ritual religiós. No fou un procés uniforme ja que tot va dependre de la vitalitat específica de cada ciutat, de la seva condició jurídica prèvia o de l'organització eclesiàstica instal·lada. En aquest procés encara queda per calibrar el paper geoestratègic de les ciutats en relació a la defensa i el control militar d'un territori, tot i que els orígens d'aquest rol cal cercar-los en les reformes tetràrquiques del nord-est pe-

ninsular, íntimament relacionades amb el control de la *via Augusta*. En aquest context és fonamental apuntar els processos d'emmurallament de ciutats —*Gerunda* i *Barcino*— i de construcció de fortificacions properes —Sant Julià de Ramis i Sant Cugat respectivament—. *Tarraco*, la darrera capital hispana sota domini de l'Imperi, no tingué noves muralles perquè encara gaudia de murs d'onze metres d'alçada bastits durant el segle II aC, a la mateixa vegada que continuava essent un punt estratègic per al control de la *via Augusta* i la connexió amb *Ilerda* que duia a l'interior d'Hispania. Aquí, les darreres excavacions mostren un suburbi portuari plenament actiu fins al primer terç del segle VIII. No en va, *Tarracona* va ser, durant l'ocupació bizantina del sud-est, el principal port mediterrani sota control de *Toletum*.

En l'àmbit urbanístic *Tarraco* i *Gerunda*, edificades dalt de turons, són casos similars que reflecteixen la perpetuació funcional i simbòlica de les grans places romanes que, antigament, havien constituït el centre neuràlgic de les seves comunitats. A la *Tarracona* visigoda el poder polític i religiós es va recloure a la Part Alta, on el nou episcopat va ocupar l'antiga plaça de culte a l'emperador en un moment comprès entre finals del segle V i inicis del VI. A Girona, es devien ubicar als extrems de l'antiga plaça forense, la seu episcopal i un palau civil que tenia una àrea d'emmagatzematge que exemplifica l'associació entre el poder polític i l'econòmic o fiscal. Més tard, les respectives seus medievals se superposaren a les visigodes que es van adaptar a l'antic urbanisme romà de tal manera que, enfront de les catedrals actuals, hi ha imponents escalinates que perpetuen la funció d'unes antigues escales romanes.

Mapa del nord-est de la península Ibèrica amb les ciutats esmentades en el text.

Planta del primer grup episcopal de Barcino en el segle v
segons J. Beltrán de Heredia-Ch. Bonnet
(Plànol © E. Revilla-M. Berti-MUHBA).

Barcinona representa un cas més complex ja que disposa de més documentació arqueològica. Hi destaquen la gran reforma del seu perímetre defensiu a finals del segle III i els resultats dels projectes de recerca del subsòl de la plaça del Rei i de l'església dels Sants Just i Pastor. En el segle VI la ciutat mantingué una clara rellevància política en tant que va ser cort reial de diversos monarques. El perquè fou *Barcinona* i no *Tarracona* no està ben clar. Però s'ha suposat que la situació del segle VI va ser hereva de la del segle V, quan *Barcino* ja havia aco-

llit tropes aliades visigodes mentre que *Tarracona* continuava sent la darrera capital hispana sota control Imperial i amb importants contingents de tropes. A més, cal tenir en compte la forta tradició catòlica de *Tarracona*, seu metropolitana i primada de les Hispànies i rellevant centre de culte martirial, enfront l'arrianisme que acompanyava la cort visigòtica en els segles V i VI. L'arqueologia barcinonense mostra una arquitectura pública cristiana en el segle V i una gran fase de monumentalització en el segle VI, amb el desmuntatge definitiu del seu recinte forense.

Hi ha indicis que la ciutat va començar a consolidar un paper preeminent en el nord-est peninsular. Les excavacions mostren la capacitat de mantenir el seu sistema de sanejament urbà, a la mateixa vegada que les fonts indiquen que a finals del segle vi va ser la seu del *Fisco Barcinonensis* amb un abast territorial important. S'han identificat els seus palaus episcopals i comtals dins d'un rellevant epicentre de poder que es va desenvolupar entre l'antic fòrum i la muralla.

Aquestes grans ciutats són els exemples més ben coneguts arqueològicament. Es tracta d'antigues ciutats romanes que, mercès a la presència de seus episcopals, mantingueren la continuïtat d'ocupació i rellevància geoestratègica en el context de la Hispània visigoda. Aquí, el paper uniformitzador de l'Església es constata en la coincidència cronològica dels canvis urbanístics i també en la nova expressivitat arquitectònica. Fou el cas de les seus de *Barcinona* i *Egara*, només distanciades per vint-i-sis quilòmetres i amb vincles familiars entre els seus arquebisbes. El recinte episcopal de *Barcinona* disposà d'una possible església martirial en planta en creu, com també ho era l'església funerària de Sant Miquel de Terrassa, en aquest cas de planta grega inserida en un mòdul quadrat. A la mateixa vegada, la nova església identificada sota l'actual temple dels Sants Just i Pastor presenta una capçalera tripartida, com una de les esglésies del conjunt episcopal d'*Egara*.

Poc sabem de l'urbanisme de les altres seus episcopals —*Ilerda/Lleida*, *Auso/Vic*, *Dertosa/Tortosa*, *Urgellum/Seu d'Urgell* i *Emporiae/Empúries*—, on els vestigis no fan justícia als indicis procedents de les fonts. També és igual d'incerta la realitat urbanística de les antigues ciutats

romanes que no esdevingueren seus episcopals —*Iluro/Mataró*, *Aeso/Isona*, *Rhodes/Roses*, *Baetulo/Badalona*, *Sigarra/Prats de Rei*, *Ilesso/Guissona*—. De tots aquests nuclis el que aporta més informació és el cas emporità, que mostra un ampli poblament dispers al voltant del nucli encimbellat de l'actual Sant Martí d'Empúries.

A la resta de ciutats la informació és escassa i desigual. A partir de mitjan segle v *Ilerda* no presenta clars vestigis arqueològics, però sabem que l'any 546 esdevingué seu d'un concili provincial tarraconense i la seva catedral es mantingué fins a finals del segle vii. *Dertosa* era un port fluvial que ens ha proporcionat nombroses evidències que encara no han estat difoses i a més les restes funeràries mostren una ocupació en l'etapa visigoda. La ingent activitat arqueològica desenvolupada a *Ilesso* permet constatar una perdurabilitat urbana fins el segle vii, en la qual potser hi havia un segon recinte defensiu com a resultat d'un procés de contracció urbanística i demogràfica. *Iluro* i *Baetulo*, properes a *Barcino* i de dimensions semblants, esdevingueren nuclis amb un rol secundari envers *Barcinona*. *Iluro* ens ha proporcionat evidències d'una ocupació urbana fins al segle v, a més de restes ceramològiques que perduren fins al segle vii i restes urbanístiques que representen una ocupació urbana de baixa densitat.

Juntament amb la documentació de processos urbans «continuistes», l'arqueologia ha confirmat la creació d'una nova ciutat visigòtica, la *civitas* de Roda-l'Esquerda, vinculada al control territorial prepirinenc i propera a la seu episcopal d'*Aeso*. Com la ciutat de València la Vella, és una nova creació, encimbellada i propera a un riu. També

és un cas que marca un altre exemple de dualitat respecte a una ciutat romana precedent. Així, Roda es troba a uns set quilòmetres de l'antic nucli d'*Auso*. La nova ciutat fortificada tenia una superfície d'unes dotze hectàrees i es data en el segle VII dC, disposa de restes funeràries i d'una extensa àrea d'emmagatzematge amb sitges.

Malgrat totes aquestes evidències, el coneixement de la ciutat visigoda és molt menor en comparació al que tenim sobre la ciutat clàssica. Tret dels edificis que podem incloure en «l'arquitectura del poder», que va emprar materials constructius més perennes, la manca de nous traçats viaris i una arquitectura domèstica sense l'ús generalitzat del morter de calç han disminuït les possibilitats de conservació. Altrament, les datacions sovint depenen de la recuperació de produccions ceràmiques regionals escassament tipificades i conegudes, o bé d'analítiques amb àmplies distàncies cronològiques. També hem de diferenciar entre la *civitas* com a fenomen urbanístic i la comunitat urbana estructurada. L'etapa visigoda culminà un procés de desnaturalització del fet urbà que s'inicià en la crisi dels segles II al III dC. Més enllà del factor aglutinador eclesiàstic i de la pervivència de muralles, com a element de protecció d'una comunitat agrourbana, les ciutats no tenien una clara estructura organitzativa.

Només els factors eclesiàstics, comercials i militars constituïren els eixos vertebradors d'unes noves comunitats urbanes que es trobaven desprotegides davant les

noves estructures de poder. Sobre el primer, juntament amb l'activitat constructiva, documentem àrees funeràries intramurs, sovint prop dels antics fòrums romans, o extramurs. Són indrets on més endavant es localitzen parròquies o santuaris periurbans medievals, que reflecteixen un fenomen de continuïtat y preeminència urbanística que, en alguns casos, superaren períodes d'interrupció per l'ocupació islàmica. L'activitat comercial es detecta a partir del numerari i dels materials d'importació recuperats. Quant al tarannà militar, les fortificacions del territori o les noves ciutats de l'Esquerda i València la Vella permeten reconèixer una alta capacitat d'organització del món visigòtic.

Majoritàriament, les ciutats d'aquesta època presenten una ocupació pseudourbana on hi ha una desestructuració dels serveis propis d'una ciutat tal com els coneguèrem a l'alt Imperi romà. La «gestió municipal» es devia trobar en mans de les jerarquies eclesiàstiques i del *comes* visigòtic. D'altra banda, en els grans espais comercials (*teloneum*, *cataplus*, etc.), la fiscalització del Regne visigòtic va ser evident. Ciutats com *Tarracona* o *Barcinona* van emetre moneda i les recents excavacions han demostrat que hi havia forns de fosa de metalls i/o vidre. Hem documentat la pervivència d'espais termals i possibles àrees d'emmagatzematge que ofereixen una visió urbana que, progressivament, millora la nostra percepció sobre la ciutat premedieval.

< Detall de treballs arqueològics desenvolupats a l'interior de la Catedral de Tarragona l'any 2011. Foto de l'autor.